

Люби і знай свій рідний край

Чернігівщина

Система координат 1942 г.
СССР, РСФСР Брянская область, УССР Черниговская область,
БССР Гомельская область

ГЕНЕРАЛЬНЫЙ ШТАБ
ЧУРОВИЧИ

И4-36-136 №36-136
Состояние местности на 1985 г. Издание 1989 г.

Люби і знай свій рідний край

Виховна година
10 кл.

Составлено на 1989 г. восточнее 31°00' (0-87). Сделано сближенное изображение записки (ФР870-18). По приращиванию Бесселе (Копитова) и вертикальным линиям координатной сетки среднее сближенное изображение страны восточнее 31°00' (0-87). Газовые и железные дороги восточнее 31°00' (0-87). Погрешка в горизонтальном угле при передаче в миллиметровом формате (1:100). Показатели в графиках, полевые и другие данные не включены.

1:100 000
1 сантиметр = 1 километр
0 1 2 3 4 5 6 км

При высоте сечения 20 м
При высоте сечения 100 м

Составлено по карте масштаба 1:50 000, созданной по материалам съемки 1957 г. 1. Изготовлено по карте масштаба 1:50 000, сделанной в 1981 г. 2. Проверено. Состояние местности на 1985 г.

ЗМІСТ

Загальні відомості	3
Географія	4
Історія	5
Область	9
Література	10

Чернігівщина — історико-географічний край у північно-східній частині України. Займає північну частину Придніпровської низовини, так званого лівобережного Полісся.

Загальні відомості

В часи існування Київської Русі на території Чернігівщини існувало Чернігівське князівство. Після завоювання його монголами у 13 столітті, за володіння цією землею велися тривалі війни між Великим князівством Литовським і Московським, а з 16 століття — Річчю Посполитою і Московським царством. З 1649 по 1764 роки Чернігівщина у складі декількох полків входила до складу козацької держави, Гетьманщини. Після ліквідації останньої Російською імперією центр чернігівських земель був перетворений на Чернігівську губернію, яка проіснувала до початку 20 століття.

Зараз Чернігівщина межує на південному заході вздовж Дніпра з Київщиною і Київським Поліссям, на північному заході — з Білорусією, на півночі — з Брянщиною, на північному сході — зі Слобожанщиною, а на півдні — з Полтавщиною. На півдні чернігівські землі охоплюють смугу лісостепу до 50 км ширини від лінії Бобровиця — Ніжин — Бахмач — Кролевець — Глухів.

Територія Чернігівської області у 1983 році дорівнювала 31 900 км² і нараховувала 1 459 000 чоловік. Вона відповідала Чернігівській губернії, за виключенням 4 північних повітів, які входять до складу Брянської області, Росії, і східних територій колишніх повітів Конотоп, Кролевець, Глухів, які входять до складу Сумської області, Україна. Чернігівська область має у своєму складі Прилуцький район, який колись входив до складу Полтавської губернії.

Географія

Майже вся Чернігівщина входить до складу Придніпровської низовини, лише невелика частина на північному сході — до складу Середньої височини. Чернігівські землі лежать у лісовій смузі — це так зване Чернігівське Полісся, в якому інколи вирізняють ще Новгород-Сіверське Полісся. Чернігівщина являє собою легко хвилясту рівнину, яка має загальний похил з північного сходу на південний захід. Алювіальні мореново-зандрові і зандрові рівнини розчленовані долинами рік до 50 м. На вододілах і терасах наявні досить великі лесові острови з розвиненою яружною ерозією. Ще більше ерозійний краєвид є поширений у лісостепу, смузі на південному сході Новгород-Сіверського Полісся. Завдяки крейдовому підніжжю і значній ерозії (до 100 м), становить своїм краєвидом перехід до Середньої височини.

Корисні копалини Чернігівщини — нафта, торф, фосфорити, крейда, вапняки, каолін.

Клімат помірковано континентальний. Температура липня від 18,4° до 19,9° С, січня від — 6° до — 8° С;.

Період з температурою понад 10° — 150—160 днів на рік. Річне число атмосферичних опадів 500—600 мм (понад половина їх припадає на літнє півріччя), сніговий покрив тримається 90 — 100 днів.

Вздовж західних меж Чернігівщини протікає Дніпро. Головна ріка Чернігівщини — Десна, яка тече з північного сходу на південний захід. Її ліві притоки — Сейм, Доч, Остер; праві — Убідь, Мена, Снов, Білоус.

Близько 4,5% території Чернігівщини становлять торфові багна. Найбільші з них — Замгай (4330 га), Остерське (10 560 га), Сновське (9 400 га), Смолянки (4 300 га). Ґрунти в північній (поліській) частині чернігівських земель переважно дерно-підзолисті, а також сірі і світло-сірі опідзолені та торф'яно-болотисті; у смузї Лісостепу — чорноземи. У північній частині Чернігівщини переважають мішані ліси — сосна, дуб, береза, осика, чорна вільха, граб (лише в західній частині), тополя; в південному лісостепу — невеликі, переважно дубові ліси (тут існує дендрологічний парк «Тростянець»). Ліси займають близько 20% всієї території Чернігівщини.

Історія

Давнина

Перші сліди людності на території Чернігівщини належать до середнього палеоліту (село. Чулатів біля Новгорода-Сіверського); їх більше з доби пізнього палеоліту (стоянки над Десною — Пушкарівська і Мізинська, в Новгороді-Сіверському і в Журавці над р. Удаєм), з трипільської культури, скитської доби й юхнівської культури. З початку нової ери відомі слов'янські поселення.

Князівство

У ранню добу на Чернігівщині жили з 9 століття сіверяни; тоді ж Чернігівщина увійшла до складу Київської держави (див. Чернігово-Сіверська земля), в 11 столітті утворилося Чернігівське князівство, а місто Чернігів (відоме з 907) стало значним політичним, культурним й економічним центром Русі. Інші міста Чернігівщини:

Любеч (з 882 р.), Новгород-Сіверський, Стародуб (1096), Ніжин (1147), Остер (1098), Прилука (1092), Курськ (1095), Вир (1113) та інші. З кінця 11 століття чернігівські князі вели безперервну боротьбу з половцями; тоді Чернігівщина поділилася на менші складові князівства; серед них Чернігівське і Новгород-Сіверське (в останньому жив князь Ігор Святославич, який виступив у похід проти половців). Великодержавна політика чернігівських князів створила умови для розвитку високої культури, яка мала всеукраїнський характер. Про це особливо свідчать видатні пам'ятки архітектури в Чернігові (з 11 — 12 століть, див. Чернігів), у Новгороді-Сіверському (Спаський собор), у Любечі (фортеця) й інші. На Чернігівщині виробляли мист. вироби, практикували золочення й інкрустацію, емаль, виготовляли скляні й ін. вироби.

У 1239 році Чернігівщину захопили татари, і вона опинилася у васальній залежності від Золотої Орди. Це був період занепаду. Він тривав біля ста років. У 1345—1352 роках литовський Великий князь Ольгерд підкорив собі Чернігівщину і посадив на удільних столах своїх синів. У ті часи Чернігівщина часто зазнавала спустошень від татар. У наслідок війни між Литвою і Москвою в 1500—1503 роках

Чернігівщину опанувала на одне століття Московське князівство.

Воєводство

За Деулінським перемир'ям 1618 року (після війни Москви з Річчю Посполитою) Чернігівщина відійшла до Польщі. 1635 року в північній частині Чернігівщини створено Чернігівське воєводство, а південна частина перейшла до Київського воєводства.

Полк

Під час Хмельниччини керівником повстанських загонів на Чернігівщині був Мартин Небаба. У кінці 1648 року створено Чернігівський, Ніжинський і Стародубський полки, які увійшли до складу козацько-гетьманської держави. Чернігівщина була далі тереном українсько-польської війни. Після Білоцерківської угоди і повороту на Чернігівщину польських панів багато селян рятувалося перед утисками польської шляхти переселенням на безлюдні землі Слобожанщини, які належали до Московського царства (серед іншого вони заснували фортецю Острогоське). У 1650-их роках Чернігівщина була тереном українсько-московської війни (перемога гетьмана І. Виговського під Конотопом 1659). За Андрусівською угодою між Москвою і Польщею (1667) Чернігівщина разом з Лівобережжям підпала під зверхність Москви.

Столицею Гетьманщини стали міста на Чернігівщині: Батурин (1669—1708) і вдруге (1750 — 64), згодом Глухів. За російсько-шведської війни 1705 — 1709 на Чернігівщині точилися бої за Стародуб і Новгород-Сіверський, а коли гетьман І. Мазепа перейшов на швед. бік, царський полководець О. Меншиков в 1708 році знищив Батурин.

У 18 столітті Чернігівщина відігравала провідну роллю на культурному відтинку для Лівобережної, а навіть усєї України. Тут жили і працювали культово-церковні діячі: Л. Баранович, І. Галятовський, І. Максимович, що заснував 1700 Чернігівську Колегію. У розвитку освіти і культури багато допомогло друкарство: 1675 створено друкарню у Новгороді-Сіверському, яку пізніше перенесено до Чернігова. На Чернігівщині працював державний діяч ген. хорунжий М. Ханенко (1691—1760), з неї був родом видатний лікар В. Самойлович. З самого почотку культову роботу вели також монастирі, яких у середині 18 століття було 16 чоловічих і 4 жіночих: Маковецький, Троїцький і Єлецький у Чернігові, Спасо-Преображенський у Новгороді-Сіверському, Благовіщенський у Ніжині, Густинський б. Прилуки, Любецький, Рихлівський, Домницький, Макошинський та ін. Високо стояла народна освіта (лише у двох полках Ніжинському і Чернігівському було 359 церковно-парафіяльних шкіл.

За Гетьманщини і в кінці 18 століття значного розвитку досягла архітектура на Чернігівщині: відбудовано пам'ятки з княжої доби та створено нові архітектурні ансамблі: у Чернігові, а також у Ніжині: Миколаївський собор (1660-ті), Михайлівську церкву (1714 — 31), Благовіщенський собор (1716), Покровську церкву (1757) і Введенський собор (1772); у Новгороді-Сіверському: Успенський собор, Петропавлівську церкву, перебудовано Спасо-Преображенський собор (1796), будинок бурси, тріумфальну камінну арку; у Козельці: двоповерховий будинок полкової канцелярії (1760), собор Різдва Богородиці (1752 — 63), споруджені А. Квасовим і І. Григоровичем-Барським, багатоповерхова дзвіниця; у

Батурині: палац К. Розумовського (архітекти А. Рінальді і Ч. Камерон). Видатну архітектурну пам'ятку становив комплекс споруд Густинського монастиря, особливо Троїцький собор (1674).

За Гетьманату основною галуззю народного господарства на Чернігівщині було сільське господарство, але певне значення мали і деякі промисли: гуральництво і млинарство, метал, (близько 100 рудень), поташева (будні), скляна (гути), парусно-полотняна і суконна промисловість.

Щодо соціальних процесів, то з кінця 17 століття збагачувалися великі власники, коштом зубожіння селян; козацький стан зберігав деяку соціальну рівновагу. З уваги на прикордонне положення і можливість збуту товарів до Росії на Чернігівщині значно зросли торговельні центри. Вже за польської влади, у 1620-их роках, магдебурзьке право мали Чернігів, Ніжин і Стародуб, за козацької держави його поширено на Новгород, Конотіп, Глухів, Козелець, Березну, Батурин. Найбільшим економічним центром став Ніжин (в 1786 році нараховував 11 000 меш.), за ним ішли Чернігів (3 900) і Прилука (6 200 меш.).

Губернія

Після ліквідації Гетьманату і полкового устрою російський уряд створив у 1782 році на території Чернігівщини два намісництва: Чернігівське і Новгород-Сіверське. 1782 з цих намісництв утворено Малоросійську губернію з осідком у Чернігові, а 1802 знову її поділено на Чернігівську і Полтавську губернію (до останньої відійшла Прилука), але давні державно-козацькі традиції і автономічні прагнення і далі зберігалися на Чернігівщині (найвиразніше в Україні), бо українська старшина і визначні роди не денаціоналізувалися і не пішли на співпрацю з російським урядом; вони поширювали самостійницькі ідеї Мазепи і Полуботка, інформували чужинців про минуле України (Конвент 1794, Ж. Б. Шерер), публікували матеріали до історії, літератури, етнографії, про церкву України. Цьому станові сприяв і факт, що губернськими маршалами Чернігівського намісництва були українські патріоти: І. Горленко (1782 — 85), А. Полетика (1785 — 88), В. Тарновський (1790 — 94). На Чернігівщині до 1917 існував окремий козацький стан, що мав свої права і привілеї.

Найактивнішими в національному русі були Новгород-Сіверський патріотичний і Чернігівський гуртки, до яких належали визначні культурно-політичні діячі Чернігівщини або ті, що працювали на Чернігівщині. Багато з українських автономістів були вихованцями Київської Академії і студіювали в чужих університетах. Серед автономістів Чернігівщини в кінці 18 століття визначилися: провідник шляхетства Ніжина і Батурина Г. Долинський, військовій канцелярист П. Коропчевський, учасник повстання пікінерів 1760-их рр. А. Гудович, утаємничений у справі закордонної місії В. Капніста 1791, директор Новгородсіверської гімназії І. Халанський, автор проекту заснування Академії Наук і Академічної книгарні Ф. Туманський, композитор А. Рачинський, придворний капельмейстер гетьмана К. Розумовського, військовий діяч М. Миклашевський, що намагався відновити козацькі полки на Лівобережжі, начальник канцелярії гетьмана К. Розумовського О. Лобисевич, військовий діяч і автор «Малороссийской истории» А. Худорба, історик і державний діяч з Ніжина П. Симоновський, прихильник автокефалії Української Православної Церкви єпископ В. Шимацький, архімандрит М. Значко-Яворський, що сприяв Гайдамаччині, священник О. Пригара, автор

«Особого или Топографического описания города ... Новгорода-Северского — 1786 г.». Серед чернігівських автономістів були: О. Шафонський, автор документованої праці про Чернігівщину, В. Чарниш, чернігівський губернський маршалок, Р. Маркович, губерський прокурор, Т. Каменський, А. Чепань і інші.

Уродженці Чернігівщини брали участь у русі декабристів; Чернігівський полк, що стаціонував у Василькові, виступив 29 грудня 1825 роки, але ця спроба була придушена. У 1820-их роках дехто з професорів Ніжинського Ліцею підтримував зв'язки з Малоросійським Таємним Товариством. У першій половині 19 століття поширилася освіта і культурне життя на Чернігівщині. На початку 19 століття діяли гімназії у Чернігові й Новгороді-Сіверському; 1820 гімназія вищих наук у Ніжині (1832 перетворена на ліцей, а 1875 на Історико-Філологічний Інститут). Натомість на початку 19 століття народна освіта занепала: якщо в середині 18 століття в самих тільки Чернігівському і Ніжинському полках було 369 парафіяльних шкіл, то 1861 в усій Чернігівській губернії було їх лише 88, і то зрусифікованих. Значний вклад у загальну культуру і науку внесли вихідні з Чернігівщини: композитор М. Березовський, скульптор І. Мартос, славіст О. Бодяньський, Т. Шевченко часто відвідував Чернігівщину. (1843, 1845 — 47, 1859). Тут він створив багато своїх творів, частинну написаних за матеріалами з Чернігівщини. У 1846 році з доручення Археографічної комісії Шевченко їздив описувати історичні і архітектурні пам'ятки Чернігівщини. Проте, після першої чверті 19 століття Чернігівщина втрачає першорядне значення в українському національному відродженні; затьмарює її Полтавщина.

У першій половині 19 століття зайшли деякі зміни в економічному стані Чернігівщини: збільшилася площа під технічними культурами, зокрема тютюном, коноплями, цукровим буряком. Виникла цукрова промисловість, розвинулися інші галузі харчові і суконної промисловості.

Після скасування кріпацтва в 1861 році на Чернігівщині було 3 805 000 десятин земельних володінь, з чого 1 889 000 належали селянам, 1 625 000 було у приватному володінні дворян й інших станів, 210 000 належало державним й іншим власникам (стан на 1877). Реформа вплинула на часткову зміну зайняття населення — від хліборобства до промисловості: на 2 000 підприємствах Чернігівщини працювало близько 30 000 робітників. Найважливіші галузі промисловості: цукрова з 12 заводами (найбільший Корюківський), на яких працювало 30 % усіх робітників губернії; гуральництво (68 гуралень з 940 робітниками), текстильна з центром у Клинцях (Чернігівщина посідала перше місце в Україні), тартаки (13 заводів).

З кінця 1880-их років до 1920 року на Чернігівщині діяли земства. Серед земських діячів Чернігівщини з ліберально-українофільськими настановами були: О. Русов, І. Шраг, Ф. Уманець, П. Дорошенко, М. Савицький, О. Тищинський, І. Петрункевич й ін. Група громадян: О. Тищинський, Л. Глібов, О. Ніс, О. Маркевич, Л. Лавріненко, П. Борсук та ін. заснували Чернігівську Громаду (1861 — 63), яка видавала «Черниговській Листокъ», єдине українське періодичне видання на всю Наддніпрянщину (редактор Леонід Глібов).

У другій половині 19 століття частина уродженців Чернігівщини належала до російських народників: брати І. і В. Дебагорій-Мокрієвичі, Д. Лизогуб, М. Кибальчич. На Чернігівщині жили і працювали українські письменники: Л. Глібов,

починали свою літературну діяльність Марко Вовчок, П. Мирний, а згодом Б. Грінченко (у 1894—1902, перебуваючи на Чернігівщині, надрукував 60 українських книг накладом 200 000 примірників), М. Коцюбинський, В. Самійленко; українські історики: Олександр Маркович (також громадський діяч Чернігівщини, губернський маршалок, згодом підготовляв селянську реформу на Чернігівщині), Олександр Ханенко, А. Верзилов, О. Лазаревський; вони присвятили багато своїх дослідів Чернігівщині, використовуючи чернігівські архіви.

З Чернігівщиною пов'язані імена відомих мистців: І. Рєпін, М. Самокиш, В. і К. Маковські, І. Рашевський, М. Врубель, Л. Жемчужников, акторка і громадська діячка М. Заньковецька; кобзарі, уродженці Ч.: О. Вересай, Т. Пархоменко, А. Шут.

У 1893—1917 активною була Укр. Громада в Чернігова, до якої належали І. Шраг, А. Верзилов, О. Тищинський, В. Андрієвський, В. Самійленко, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, О. і С. Русови та ін.

1905 у Чернігові засновано «Просвіту». З 1902 діяв Чернігівський комітет РУП, (М. Порш, О. Русов) і мав сіль. та роб. організації у Чернігові, Острі, Козельці, Шостці, Чемері й ін. м. Під час рев. подій 1905 — 06 на Чернігівщині відбувалися сел. страйки і заворушення; Чернігівський комітет РУП видавав відозви до робітників і селян. Спілка також мала 1906 свої районні організації у Ніжині, Ічні, Конотопі, Бахмачі. До першої Думи з Чернігова був обраний І. Шраг.

На поч. 20 ст. Чернігівщині перебувала у невідрадному соц.-екон. стані. Селянство становило 90 % населення, але воно володіло тільки 42 % всіх земель. У 1905 в губ. було 267 300 малозем. господарств (бл. 73 %). Багато селян ішло в найми, ін. в пошуках землі відходили у віддалені райони. Після революції 1905—1906 поставали нові дрібні фабрики, досягнувши 1913 — ч. 334; в них працювало 28 000 робітників, крім того, у містах і селах працювали бл. 80 000 ремісників. Населення Черн. губ. становило 1913 — 2456000 меш., у тому ч. 308000 (10,4 %) у м. Надмір населення у селах і брак для них праці у містах спричинив масову еміграцію до Азії.

Напередодні першої світової війни дещо покращав стан шкільництва, у 1912 навчалоя у всіх школах губ. 142 300 дітей (у тому ч. 38 400 дівчат), однак 40 % дітей залишилося поза школою.

На поч. революції 1917 Ч. активно включилася в нац.-політ. життя укр. державності. Від Чернігівської губернії членами Центральної Ради на Всеукраїнському Національному Конгресі були обрані І. Шраг, Г. Одинець, М.Рубісов. Під час наступу більшовиків на Україну на поч. 1918 р. Ч. була театром завзятої боротьби (29. 1. 1918 — бій під Крутами).

Захопивши остаточно Чернігівщину в кінці 1918 й на початку 1919 року, більшовики відірвали від Чернігівської губернії чотири північні повіти, приєднавши їх до Брянщини (РРФСР).

Область

В 1925 році Чернігівську губернію ліквідовано та поділено на округи: Чернігівський, Глухівський, Ніжинський і Конотопський. В 1930 р. — повернено Україні Путивль. В 1932 р. утворено Чернігівську область, а в 1939 р. з її складу

виокремлено Сумську область.

Серед більшовицьких діячів, що походили з Чернігівщини були: Ю. Коцюбинський, В. Антонов-Овсієнко, М.Подвойський, В. Примаков. З сов. окупацією відбулося зникнення особливостей поодиноких укр. земель і зрівняння їх за одним стандартом. Проте в 1920-их рр. при Іст. Секції Укр. АН була створена комісія Лівобережної України (гол. О. Гермайзе), яка досліджувала й Ч., та видано низку матеріалів, присвячених Півн. Лівобережжю. При ВУАН діяв також Черн. Іст. Архів (керівник Ф. Федоренко). Серед визначних уродженців Ч. того часу були письм.: П. Тичина, С. Васильченко, В. Еллан-Блакитний, І. Кочерга, кінорежисер О. Довженко, композитор-диригент Г. Верьовка, композитор Л. Ревуцький, економіст-статистик М. Птуха, а на еміграції історик О. Оглоблин.

За другої світової війни Чернігівщина зазнала великих знищень, на Чернігівщині формувалися радянські партизани під проводом О. Федорова і М. Попудренка. У жовтні 1943 року після відступу німців Ч. знову опинилася під радянською владою.

Література

1. <http://cult.gov.ua/> Офіційний веб-сайт управління культури і туризму Чернігівської облдержадміністрації
2. <http://tour-cn.com.ua/> Чернігівщина туристична
3. <http://tour-cn.com.ua/publ/25/> Сільський та зелений туризм Чернігівщини
4. <http://cult.gov.ua/index/0-6/> Чернігівщина. Мапа Чернігівської області
5. Чернігівщина. Путівник-довідник (ред. С. Назаренко). К. 1967.
6. <http://www.chernihiv-oblast.gov.ua/>